

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

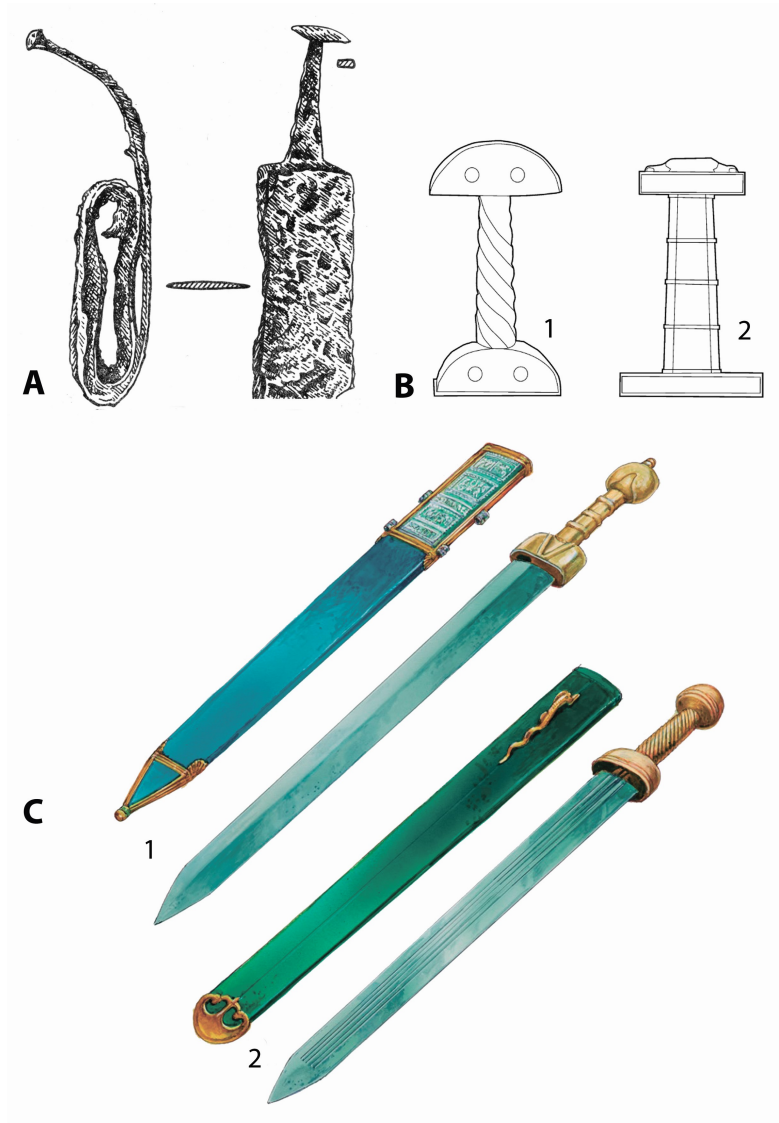
ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

О. Г. Драгомирецька, А. В. Федорук (Чернівці)
РИМСЬКА СПАТА З МОГИЛЬНИКА БІЛЯ с. ОСЕЛІВКА:
ПРО ПІЗНЬОАНТИЧНЕ ОЗБРОЄННЯ
З ТЕРИТОРІЇ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

Серед пам'яток черняхівської культури могильник, розташований біля села Оселівка Дністровського (колишнього Кельменецького) р-ну Чернівецької обл., належить до числа відомих археологічних об'єктів, на якому зафіксовані цінні артефакти, що дають можливість простежити безпосередній вплив римської мілітарної культури на військову справу місцевого населення у пізньоантичну добу. При цьому, особливу увагу до себе привертає ритуально зігнутий по колу меч (рис. 1, А), знайдений під час розкопок 1977 р. на глибині 0,55 м у похованні 70, в котрому, зважаючи на інші виявлені там само предмети озброєння, містилася похоронна урна з кремованим прахом воїна. Наразі цей стародавній клинок, який зберігається у фондах Чернівецького обласного краєзнавчого музею¹, представлений в його експозиції серед речей археології регіонального значення.

Конструктивно-морфологічні параметри досліджуваного меча наступні: загальна довжина – 81 см, довжина клинка – 70 см, найбільша ширина клинка у верхній частині біля руків'я – 6 см, а по середині – 5 см. У поперечному перерізі клинок має форму сильно сплюсненого еліпса. Щодо форми загостреного з двох боків леца досліджуваного меча поміж вчених не має одностайної думки. Зокрема, на погляд Г.Ф. Нікітіної, «форма клинка рівномірно звужується без будь-якого профілювання жорсткості»². Натомість, Б.В. Магомедов і М.Є. Левада слушно зауважили, що «опублікована (Г.Ф. Нікітіною – Авт.) реконструкція меча з Оселівки, похов. 70, викликає сумніви у ряду дослідників, оскільки рівномірно звужена форма клинка не знаходить аналогій серед старожитностей римського часу». За твердженням цих науковців ширина означеного клинка є майже однакова (5,5-5,2 см) по усій довжині аж до його гострого, але сильно пошкодженого іржею нижнього кінця³. Щодо руків'я меча, то воно також дещо вирізняється своїми конструктивними параметрами. Загальна довжина його стрижня – 11 см, товщина біля навершя – 0,8 см, а біля клинка – 2,7 см. Отож, стрижень ефесу рівномірно розширювався від навершя до клинка. Переріз його прямокутний, характер переходу до леца під тупим кутом, а плечі клинка мають опущену конфігурацію. У верхній своїй частині стрижень завершується ледь випуклим навершям ромбічної форми.

Рис. 1. Мечі III – VI ст. н. е.: А – меч з могильника біля с. Оселівка (за: Нікітіна, 1995); В – типи руків'я спати: 1 – доба пізнього Принципату, 2 – період Домінату (за: Bishop, 2020); С – римські спати: 1 – перший вид, 2 – другий вид (за: Bishop, 2020)

За наведеними зовнішніми ознаками певними аналогіями мечу з могильника біля Оселівки можуть бути клинки, виявлені на інших черняхівських пам'ятках – Компаніївському могильнику (Кобеляцький р-н, Полтавської обл., України) і поселенні Будешти (Кріуленський р-н, Молдови)⁴, а також знайдені в районі м. Разград (Разградська обл., Болгарія), де сучасні дослідники локалізують місце великої битви імператора Траяна Деція зі «скіфами» 251 р. н. е.⁵ Крім того, металографічний аналіз досліджуваного клинка показав, що вид і якість металу, способи його обробки говорять про високий щабель майстерності, який передбачав застосування відповідних складних технологічних прийомів для виготовлення подібного меча. Останній був зроблений з так званого «пакетного металу» – зі зварених разом залізних і сталєвих смуг⁶. До того ж така застосована технологія виготовлення засвідчує досить високий кваліфікаційний рівень зброяра. Це дає усі підстави зробити припущення, що клинок з названого черняхівського могильника – предмет виробництва римських майстерень, які виконували мечі високого технічного гатунку⁷.

Судячи із загального вигляду, знайдений клинок з могильника біля с. Оселівка можна віднести до поширеного у середині III–VI ст. н. е. між варварськими племенами типу римського довгого меча – *спата*. Пояснити таку його розповсюдженість на території східноєвропейського Барбарікуму можна й тим, що наприкінці II – початку III ст. н. е. в римській армії традиційний *гладіус* уступає місце *спаті*. За повідомленням Вегеція, «великі мечі, що називалися *спатами*, й інші, менші, які називалися *напівспатами*» (ERM. II, 15) повністю утвердилися в легіонах ще до епохи імператора Діоклетіана. Більше того, стрижень ефесу клинка з могильника біля Оселівки, для якого є характерним розширення під тупим кутом при переході до леза, вказує на відповідну конфігурацію його руків'я. За класифікацією М.С. Бішопа – воно належить до т.зв. «римського пізноімперського типу» (рис. 1, B, 1), яке датується серединою – третьою чвертю III ст. н. е.⁸ – добою пізнього Принципату і суттєво відрізнялося за формою від «Т-подібного» руків'я (рис. 1, B, 2) періоду Домінату – кінець III–VI ст. н. е., в котрому стрижень з'єднувався з основою клинка під прямим кутом⁹. Отже, за своєю хронологією датування меч з могильника біля с. Оселівка припадає на апогей «Скіфських війн» (232-276 рр. н. е.) в Нижньому Подунав'ї, які слугували певним зовнішнім тлом для формування загального ареалу черняхівської культури¹⁰.

В цілому можна говорити, що у цей період серед варварських племен були розповсюджені довгі мечі, котрі також розрізнялися за видом клинків. Перший вид – це *спати*, що мали непрофільований клинок, сплюснутої еліптичної форми у поперечному перерізі (рис. 1, С, 1). Іноді в літературі цей вид мечів класифікують під назвою «Помпейський» тип, за місцем першої знахідки такого клинка. Другий вид *спат* мав клинки, профільовані повздовжніми заглибленнями – долами, які посилювали жорсткість робочих частин мечів (рис. 1, С, 2)¹¹. Тому можна з впевненістю говорити, що меч з могильника біля Оселівки, за своїми морфологічними ознаками, чітко належить до першого виду клинків.

З'ясувати шлях появи такого рідкісного предмету римської мілітарної культури непросто. Хоча припущення Г.Ф. Нікітіної, стосовно того, що спосіб потрапляння такого клинка на територію Середнього Подністров'я мав, скоріше за все, привозний характер, виглядає достатньо правдоподібно. Інша справа, чи цей меч було привезено як військовий трофей, чи для проведення якихось торгівельних операцій, – сказати однозначно неможливо. Проте не слід відкидати й того, що похований власник меча з могильника біля с. Оселівка, клинок якого вирізняється неабияким рівнем технологічного виконання, міг також перебувати деякий час на службі в римській армії. Залучення до останньої варварських контингентів з числа учасників «Скіфських війн» продовжувалося до 270-х рр. н. е. включно¹². Так, у збережених фрагментах історичного твору Дексіппа повідомляється про мирні переговори імператора Авреліана з племенами східних германців. Внаслідок чого, «з тих пір дві тисячі кінноти з вандалів служило у римському війську. Одні були вибрані з усього народу і зараховані до союзників, інші добровільно вступили на римську службу» (Dexip. Chron. fr. 7/ Jacoby F. Fr. GH). Як уже вище говорилося, досліджуваний меч з поховання 70 черняхівського могильника біля Оселівки був виявлений у зігнутому стані відповідно до ритуалу, який є характерним для пшеворської культури, що дає підстави припустити, що його власником міг бути вандальський воїн¹³.

Таким чином, розглянута археологічна знахідка дає можливість говорити про досить тісні контакти населення, яке проживало на території Середнього Подністров'я в другій половині III ст. н. е., з Римською імперією у військовій сфері, що відбувалися в різний спосіб. Внаслідок чого предмети озброєння римського виробництва могли потрапляти до місцевих варварів у вигляді як трофеїв, здобутих у результаті великих бойових зіткнень, так і нагород

після їхнього перебування на тимчасовій військовій службі під знаменами легіонів.

-
- ¹ Чернівецький обласний краєзнавчий музей. – Фонди – № 39886 – А – 2061.
- ² Никитина Г.Ф. Анализ археологических источников могильника черняховской культуры у села Оселивка. Москва, 1995. С. 60.
- ³ Магомедов Б.В., Левада М.Е. Оружие черняховской культуры // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь, 1996. Вып. V. С. 305.
- ⁴ Рикман Э.А. Памятники эпохи Великого переселения народов. Кишинев, 1967. С. 129, рис. 42, 1; Махно Є.В. Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. Київ, 1971. Вип. 1. С. 89, 93, рис. 5, 3.
- ⁵ Radoslavova G., Dzanev G., Nikolov N. The Battle at Abritus in AD 251: Written Sources, Archaeological and Numismatic Data // Archaeological Bulgarica. 2011. XV (3). P. 42-44, Cat. 38-40.
- ⁶ Розанова Л.С. Характеристика металла в кузнечных изделиях из черняховского слоя могильника Оселивка // Могильники черняховской культуры. Москва, 1988. С. 99.
- ⁷ Dixon K.R., Southern P. The late Roman army. London; New York, 2014. P. 103-104.
- ⁸ Дещо відмінне датування цієї *spati* подається в працях інших дослідників, див.: Левада М.Е. Мечи римского времени восточновропейского Барбарикума // Археологічний літопис Лівобережної України. 1998. № 1-2. С. 55.
- ⁹ Bishop M.C. The Spatha: The Roman Long Sword (Osprey Weapon Book, 72). Oxford, 2020. P. 6.
- ¹⁰ Докладніше про ці війни див.: Ременников А.М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке н. э. Москва, 1954. С. 7-143; Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). Санкт-Петербург, 2003. С. 71-88; Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. Санкт-Петербург, 1999. С. 91-129; Колосовская Ю.К. Рим и мир племен на Дунае. I–IV вв. н. э. Москва, 2000. С. 128-156; Шукин М.Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). Санкт-Петербург, 2005. С. 134-151; Kulikowski M. Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric. Cambridge, 2007. S. 14-33; Рейда Р.М. «Готські» війни та античні держави Північного Надчорномор'я: автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2009. С. 1-16; Грозданова Л. Римските императори срещу готите на Книва: политическа митология, исторически документи и възстановима събитийност. София, 2019. С. 31-158.
- ¹¹ Bishop M.C. Op. cit. P. 12-22.
- ¹² Лавров В.В. Готские войны III в. н. э.: римское культурное влияние на восточногерманские племена Северного Причерноморья // Проблемы

античної історії: Сб. научних статей: К 70-літтю со дня рождення проф. Э.Д. Фролова. Санкт-Петербург, 2003. С. 337, 340-341.

¹³ Шукин М.Б. Ранние вандалы // Германия – Сарматия. Курск-Калининград, 2010. Вып. II. С. 20.

О. Б. Шевченко (Одеса)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧИХ ПОХОВАНЬ НА ПРИКЛАДІ КОЧОВИХ САРМАТІВ

Роботи присвячені суто дитячим похованням у сучасному сарматознавстві є історіографічною рідкістю. Дослідники неохоче беруться за реконструкції життя сарматських дітей. Так особливості дитячого поховального обряду у пам'ятниках гунно-сарматського часу на Середньому Єнісеї дослідила Т.І. Поліщук¹. Стаття М.Є. Берлізова була присвячена виявленню індикаторів вікової належності у поховальних пам'ятниках савромато-сарматської археологічної культури. Величезний за обсягом матеріал автор обробив за допомогою популярної у ті часи методики кластерного аналізу. Дослідник прийшов до висновків, що у цьому суспільстві зрілі чоловіки та молоді жінки знаходились у привілейованому становищі, а діти віку немовля та літні люди були обмежені у правах². У 2012 р. вийшла книга присвячена публікації дитячих поховань з могильнику Опушки, який розташований у центральній частині кримського передгір'я. У науковий обіг було введено матеріали з 37 поховальних споруд, що містили захоронення дітей I ст. до н.е. – III ст. н.е.³ Дослідили гендерну соціалізацію дітей ранніх кочовиків Південного Уралу Н.О. Берсенєва та А.Х. Гильмітдинова⁴. Окремі розділи присвячені дослідженню дитячої субкультури сарматів Нижнього Поволжя у колективній монографії «Половозрастная структура сарматського населення Нижнього Поволжя: погребальная обрядность и антропология», написаній провідними фахівцями цього регіону⁵. Коротка стаття О.Г. Зубаревої присвячена остіометричним вимірюванням скелетів сарматських дітей у похованнях Нижнього Поволжя⁶. Амулети-пронізи у вигляді скарабейів з дитячих поховань I–II ст. н.е. некрополя на Ілуратском плато (Східний Крим) дослідив М.О. Тарасенко та З.В. Ханутіна⁷.

Методи та теоретичні підходи до аналізу дитячих поховань добре розроблені у сучасній західноєвропейській та американській археології⁸.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOIb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіюсак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518